Afb. 1. De sprong van Tibeert door Bert Bouman (1979).

Elzes meesterlijke letterproef Tibeerts laatste strohalm

RIK VAN DAELE

Tibeerts sprong tussen de benen van de pape is ongetwijfeld een van de meest gecensureerde passages uit de Nederlandse literatuur. Het begint al in de overgeleverde handschriften van het dertiende-eeuwse Van den vos Reynaerde: het Comburgse handschrift (A, ca. 1400) en het Dyckse (F, ca. 1375) hebben een verschillende versie. En het is nooit gestopt: tot op de dag van vandaag zijn nauwelijks twee kattensprongen gelijk. In 1979 maakte illustrator Bert Bouman in de Reynaertbewerking van Ernst van Altena met een paginagrote tekening duidelijk dat de tijd van verhulling definitief voorbij was. De nu negentigjarige hoogleraar taalkunde Jan Goossens wijdde aan de 'sprong' in 1988 een uiterst vermakelijk en erg leesbaar boek: 'De gecastreerde neus'.

Sim

Wanneer Elze ter Harkel, een Groningse schoolmeester en boekverkoper (bij Boekhandel Godert Walter) in 1998 44 seizoenen bezig was met zijn private pers De Vier Seizoenen, koos hij voor de *Reynaert* om een letterproef te publiceren. Arsis, Assuré, Blok, Bodoni, Cheops, Das, De Roos, Excelsior, Garamont, Gracia, Hollandse Mediaeval, Rondo, Simplex en Visite waren de lettertypes die hij op zijn Asbern proefpers RT nr. 4130 uit 1955, die bij hem in de huiskamer stond, in de voorbije jaren als trofeeën van zijn letterjacht had verzameld en gebruikt.

Letterproeven kunnen saai zijn en herhalen vaak hetzelfde stukje tekst. Maar door precies de meest levendige – zowel qua tekst als illustratie – Reynaertpassage te kiezen, maakte Ter Harkel een waarlijk boeiende en hoogst smakelijke en vermakelijke épreuve d'artiste. De negentig eigenaars van het fraaie boekje krijgen niet alleen een staal van Ter Harkels kunnen te zien, maar ook van de rare sprongen die Tibeert en zijn Duitse achterneef Hinze op hun geweten of palmares hebben. Het resultaat was *Tibeerts* Laatste Strohalm**, een letterproef*, Stad Groningen, De Vier Seizoenen, 1998. (afb. 2)

Afb. 2. *Tibeerts Laatste Strohalm*, titelpagina.

Variatie zit er genoeg in deze letterproef met tekstfragmenten (vertalingen en bewerkingen) in verschillende talen (Nederlands, Engels, Fries en Duits), taalstadia en tradities en met illustraties die niet per se bij de tekst staan waarvoor ze ontworpen zijn of waarin ze gebruikt werden. Zo staat bij een tekstfragment uit de Friese bewerking van *Van den vos Reynaerde* van Klaes Bruinsma (in Simplex) op p. 34 een miniatuurtje (op ware grootte) afgebeeld van graficus Pam Rueter, opgenomen als

plex

Afb. 3. De sprong van Tibeert door Pam Rueter (1991) op de pagina met het lettertype Simplex.

ingekleefd vignet van het door Erwin Verzandvoort uitgegeven drukje *The history of Reynard the Fox* (Zuilichem, The Catharijne Press, 1991). (afb. 3)

Structuur verkrijgt Ter Harkel wél: de teksten zijn zwart, de illustraties blauw, de gebruikte lettertypes zijn in het rood en geel zijn de paginanummers (deels met houten biljetletters), de pootafdrukken (van de vos?) en vignetten. Maar ook hier wordt de striktheid losgelaten. De lezer ('Elze' is bijna een anagram van 'lezer') van dit pareltje moet constant de lach onderdrukken. Elke pagina lokt een glimlach uit. Het begint al met de zes katten (Kareltje, Tibeert, Ramses, Taran, Cheetah & Nishin) aan wie het boek is opgedragen, en met het motto 'with his claws and teeth so fastened on his genytors, that not in the great Turkes Seralia, was not a cleaner Eunuch' op de Franse titelpagina. Verderop komen we te weten dat 'the lazy lead-it be printer is preparing for / the pilgrimage cut across sweet waasland!' (p. 33-34).

Hoewel op de titelpagina het jaartal 1998 staat, is het laatste blad (met het colofon) pas in het voorjaar 1999 afgewerkt. Het boek werd op Ter Harkels Waaslandreis voorgesteld tijdens een zitting van de Orde van de Vossenstaart in de pinksterdagen van 1999. Daar was ook Wim Gielen aanwezig, een Hulsterse huisarts, bibliofiel en auteur (hij publiceerde meermaals in *Tiecelijn*, tijdschrift/jaarboek van het Reynaertgenootschap), die in 1994 samen met Gaston Durnez 'om zijn reynaerdieën speels aanvaard [werd] als ridder in de Orde van de Vossenstaart'. Het nr. 45/90 kwam zo in Zeeuws-Vlaanderen terecht. Wanneer deze bibliofiel zijn krachten voelde slinken, werd na bemiddeling van oud-bibliothecaris emeritus professor Ludo Simons besloten de collectie van Wim Gielen na diens overlijden naar de Erfgoedbibliotheek Hendrik Consciene (EHC) over te brengen. Het

Afb. 4. Band in hout door Sacha de Ven.

boekje met handtekening van Elze ter Harkel en ex libris met de tekst "Uit de boekerij van Wim N.Th.M.B. Gielen" maakt net als de 1526 geïnventariseerde materialen (tussen 1529 en 2010) deel uit van de 'Collectie Reynaerdiana van Wim Gielen'. Naast de handtekening van Ter Harkel bevat het boekje ook de vingerafdruk van de drukker, subtiel in blauw verwerkt in de digitale code naast het colofon.

De nummers I-XXV van dit kleinood zijn door Sacha de Ven speciaal in hout gebonden: een houten schuurtje met een doorkijkje. (afb. 4) De nummers 26-90, waaronder het exemplaar van de EHC, zijn gebonden in MoDoVanGelder bierkarton-pils. De illustraties op de schutbladen (Hahnemühle blauw-groen) zijn ontleend aan de Lübeckse wiegendruk uit 1498 van de *Reyneke de Vos*. In 1998 was dat boek precies 500 jaar oud. Meteen een aanleiding om de letterproef rond Reynaert te drukken. Een andere, directe aanleiding voor deze druk, is te vinden op pagina 6: op 28 mei 1998 ging in Groningen (op de markt en in een tentenkamp ver buiten de stad) de opera *Van Alle Tijden – Van Alle Streken* van Jo Willems in première. Ter Harkel publiceerde een ongepubliceerd fragment uit *Mazzeltjes droom*: 'Bij alle muizen die ik verslonden heb, / bij alle peuken die ik nooit meer roken zal, / ik zweer het: het los bengelend klokkenspel van de paster / was mijn laatste strohalm'. Bij dit fragment verrijkte Ellen Krol de Reynaerticonografie met een linosnede in opdracht, die de kers op de taart is van dit uitzonderlijke druksel. (afb. 5)

Deze bijdrage werd geschreven naar aanleiding van het emeritaat van Hubert Meeus aan de UA.

Elze ter Harkel, *Tibeerts* Laatste Strohalm**, een letterproef,* Groningen, De Vier Seizoenen, 1998.

VERDER LEZEN

Jan Goossens, *De gecastreerde neus. Taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1988. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven, Nieuwe reeks – 8.)

Rik Van Daele, 'Die burse al sonder naet. Scabreuze elementen in Van den vos Reynaerde', in: Rik van Daele, e.a., *Literatuur en erotiek*, Leuven, Peeters i.s.m. Postuniversitair Centrum West-Vlaanderen KULAK, 1993, p. 9-64.

Rik Van Daele, Peter Everaers, Willy Devreese en Erwin Verzandvoort, *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*, Sint-Niklaas/Ter Hole, Reynaertgenootschap/Antiquariaat Secundus, 2004. (Tevens verschenen als nummer 3 van jaargang 17 van *Tiecelijn*.)

Afb. 5. *Tibeerts Laatste Strohalm*, linosnede van Ellen Krol (1998).